

Haris Andrea

Az „Angyali társaságnak szövetsége” a sümegi orgonakarzaton

A sümegi orgonakarzat írott ikonográfiai alapvetését Padányi Bíró Márton *„Angyali társaságnak szövetsége...”* című könyvének második fejezete tartalmazza.¹ Ez a vasokos mű nem ismeretlen a hazai barokk-kutatásban. A püspöknek a Szentháromságról és annak dicséretéről vallott hitelveit, a tisztelet általa megteremteni kívánt kultuszát és külső megjelenési formáit, valamint a Szentháromsághoz írt énekeit magában foglaló kiadványt rendszeresen elemzik a kultusszal foglalkozók.² A második fejezetben a püspök felsorolja a Szentháromságnak hódolókat mind az égben és itt a földön is, ahogy azt a sümegi karzaton látjuk. „Oh Sz Háromságnak Hívei, Tisztelői! Járuljatok ti-is ehhez a Királyi székben ülő örökös Uratokhoz... Ímé az Isteni szeretettel égő gerjedező Serafim Angyalok, és ezekkel (a' mint föllyebb-is említém) a' négy Lelkes állatok vagy-is a' négy evangélisták ide járulván nem nézhetvén...” Padányi írása szerint az égi dicsőítésben a négy lelkes állat és a szeráfok után következik a huszonnégy vén, az ó- és újtestamentumi királyi papság, a megdicsőült áldozópapok, majd a mindenféle nemzetségnek, népnek, nyelvnek különbözősége szerinti nagy sereg vonul fel „fejér hosszú ruhába öltözve, és Pálmák a' kezeikben”, végül a kilenc karbéli angyalokkal, minden dicsőült Lélekkel és Szűz Máriával zárja be sort.³ A püspök ezt a János Jelenésein alapuló, mennybéli folyamatos dicsőítést írja elő híveinek a földön. Ez volt az általa létrehozott Szentháromság-társulatok kitűzött célja, és ez a földi és égi dicsőítés látható a sümegi orgonakarzat boltozatán és hátfalán.

Az orgonakarzaton, megegyezően a templom egészének építészeti térképzésével, amely teljesen alárendelődik a falképek programjának, egyedi megoldás született.⁴ A karzat boltozatán és hátfalán (a nyugati falon) lévő falképek kompozicionális egységet alkotnak.⁵ A két falsík találkozásánál, annak eltüntetésére törekedve, a vakolatot holkerszerűen alakították ki, így téve lehetővé, hogy a boltozat és a hátfal egy képmezővé váljon és a kompozíció ne törjön meg egy negatív sarokban, hanem átívelődjön a hátfal és a boltozat között.

A boltozat középtengelyében a királyi székben ülő „örökös Úr” jelenik meg, a *Maiestas Domini* típusában. Fején pápai tiara, bal kezében uralkodói pálca, jobb kezét a világmindenség

¹ PADÁNYI BÍRÓ Márton: *Angyali társaságnak / SZÖVETSÉGE* [...]. Buda, Landerer, 1753. A tanulmány megírása során a mű harmadik, 1756-ban Kolozsvárott megjelent kiadását használtam.

² SZILÁRDFY ZOLTÁN: A barokk évszázadok ikonográfiájának sajátos Szentháromság típusai. In: *„Oh, Boldogságos Háromság”. Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről.* Szerk. BARNA Gábor. Budapest, Paulus Hungarus, 2003. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 12.) 38–41; DÉNESI Tamás: Kultusz és egyházi irányítás. A Szentháromság tisztelete a 18. századi veszprémi egyházmegyében. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. R. Várkonyi Ágnesnek egy jeles nap örömeire tanítványaitól.* Szerk. G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó. Budapest, L'Harmattan, 2008. 94–124. Dénesi Tamásnak köszönettel tartozom szíves szóbeli közléseiért.

³ PADÁNYI 1756. i. m. 18–19.

⁴ HARIS Andrea: „Istae fabricae a Martino”. Padányi Bíró Márton és a sümegi templom falképei. In: *Késő barokk impressziók. Franz Anton Maulbertsch (1724–1796). Josef Winterhalter (1743–1807).* Szerk. JAVOR Anna–Lubomír SLAVÍČEK. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2009. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2009/7.) 13–29; 16.

⁵ A kompozíció nem része az orgonakarzat déli bejárata feletti két ábrázolás és az 1938-as restaurálást megörökítő felirat.

felé tárja ki. Lábánál, de még dicsfényének körén belül, a négy lelkes állat ül, bal oldalán az ökör és az angyal, jobb oldalán a sas és az oroszlán. A körön kívül, annak feliratát – „CHORI COELES TES ET TERRESTES FERVENTER AMORIS IGNE ARDENTES [1758] / LAVDES DEO CONSTanter SINE FINE DICENTES [1758]”⁶ – figurálisan megjelenítve először az égi, majd alul a „földi” kórus látható, amelyek szüntelenül dicsőítik az Atyát. Az Atya dicsfényének körét puttófejek szinte teljesen összezáruló koszorúja követi, két oldalról a kör felé fél- és egész alakos angyalok repülnek, a boltozat hajó felé eső szélén puttók és angyalok csoportjai fordulnak szintén a középpont, az Atya felé. A boltozat szélén, a leckeoldalon két, páncélba öltözött angyal zárja le a kompozíciót, alattuk egy, a képmezőből kitekintő angyalfej látható. Az evangéliumi oldalon is szimmetrikusan hasonló, álló angyalokból alkotott figurális kompozíció lehetett, de ebből mára csak egy láb maradt fenn.⁷ A Maiestas Domini-ábrázolás alatt, azzal egy vonalban, de már az orgonakarzat hátfalán, Szent Mihály arkangyal áll római katonai viseletben; bal kezében pajzsot, jobbában kétkarú mérleget tartva. Mögötte két oldalon két, illetve három angyal bukkan elő, melyek közül a jobbján álló szélső angyal a vándorbotos Rafael,⁸ míg a balján lévő három angyal közül a középső Gábiel, aki babékoszorút visel a fején, és kezében liliomot tart. A Szent Mihály körül csoportosuló angyalok az arkangyalok rendjét jelentik meg; a jelenlegi töredékesség és átfestések miatt nem zárható ki, hogy mind a hét arkangyal látható volt eredetileg. Szent Mihály alatt, a karzat ablakának két oldala mellett egy-egy fél-, háromnegyed profilból ábrázolt, hátrahajló angyal repül felfelé. A leckeoldalon lévő két kezével könyvekkel, rózsákkal és rózsafüzérekkel megrakott, kör alakú aranytálcát emel a magasba. A másik oldalon szálló angyal mindkét kezében egy-egy rózsafüzért és rózsaszálakat tart, amit a magasabban lévő jobb kezében még egy lángoló szív is kiegészít.

Padányi *Angyali társaságról* szóló könyvének 15., „A dicsőült szentek tiszteletéről” című fejezetében átveszi Dionüsziosz Areopagitész *Mennyei hierarchiájában* kidolgozott, az angyalok három csoportjáról és kilenc rendjéről szóló tanítását.⁹ A sümegi falképen az Atya körül elhelyezett angyalok csoportjaiban jelenleg nem lehet elkülöníteni az angyalok kilenc rendjét, de a falkép töredékessége miatt elképzelhető, hogy az arkangyalok és a szeráfok jelenleg szétválasztható csoportjain kívül az összes rend képviselve volt a karzaton.

Szent Mihály lábának magasságában kétoldalt vízszintes vonalban a huszonnégy vén leboruló alakja húzódik. A vének sora nehezen számolható végig, jelenleg tizennyolcat sikerült egyértelműen azonosítani a felületen. A vének alakjai a középponttól a szélek felé egyre növekvők, középpont csak szemközti nézetből ábrázolt, földig lehajló fejük és hátuk látható, míg a szélek felé egyre növekszik alakjuk, és oldalnézetté válva megjelenítődik teljes, leboruló figurájuk. A vének előtt letett koronáik sorakoznak, amelyek vonalát a két szélén füstölők zárják le. A leckeoldalon lévő vének sora mögött oldalt pálmaágat tartó, fehér ruhás, középpont felé forduló, éneklő fél- és negyed alakok rendeződnek három sorba.

Az angyalok karába két „földi” lény ékelődik bele. A Maiestas Domini-ábrázolásból kétoldalt lefelé, haránt irányban egy-egy sugárnyaláb indul ki, és mutat a leckeoldalon Szűz Mária su-

⁶ „Mennyei és földi kórus buzgólkodik égő szeretetben / Dicsérik az Istent véget nem érő beszédben.” A feliratok Borossay Katalin nyersfordításai, hálával tartozom neki nemcsak a karzaton, hanem az egész templomban található kronosztikonok fordításáért.

⁷ A karzat három restauráláson esett át, 1938-ban, 1968-ban és 2012-ben. Az 1968-ban készült fényképen még látható két, nagyméretű álló angyal, alakjuk azonban már jelentősen átfestett, fejeik az 1930-as évek stílusát idézik. Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatói Központ (a továbbiakban: Forster Központ), Tervtár, ltsz.: D 25753/I–III.

⁸ A vándorbot minden bizonnyal az angyal kezében és nem előtte volt, ahogy ez ma látható, de kezének mozdulata megváltozott a két, 20. századi restaurálás alatt, és a bot kikerült a kezéből.

⁹ PADÁNYI 1756. i. m. 187. Az angyali rendek megjelenése Magyarországon egyedül az abai r. k. templom freskóján látható. A Szentháromságnak szentelt jezsuita templom szellemisége és építészeti formanyelve szoros rokonságot mutat a sümegi templomával, elemzése azonban meghaladja a jelenlegi terjedelmi kereteket.

1. kép. Sümeg, r. k. templom orgonakarzata, 1937 körül.
Forster Központ, Fotótár 034019PD

gárkoszorúval körülvett, felhőn térdeplő, szemét az Atyára emelő, két kezét befogadásra kitérő alakjára. Mária elhelyezése a falképen belül szimbolikus, alakjával összeköti a földi és az égi világot, mivel figuráját – festői bravúrral – részben az orgonakarzat hátfalán, részben a boltozaton alkották meg. A másik sugárnyaláb az evangéliumi oldalon a Máriánál kissé lejjebb térdeplő, imádkozó Dávid királyra vetül. A figura ágyékkötős ruházatával, vállán átvetett parittyájával a fiatal Dávidot jeleníti meg, fején azonban királyi koronát visel. Padányi művének idézett fejezetében az Őszö-vetség legnagyobb királyát nem említi név szerint az Atya előtti hódolók sorában, mégis talán Dávid személyét és zsoldárait idézi legtöbbször ebben a könyvében. A püspök által az Isten okos, hív szolgájaként jellemzett Dávid megjelenése az orgonakarzat hátfalán nemcsak az *angyali olvasó*val kapcsolható össze, hanem alakjával összekapcsolja az orgonakarzat és az az alatti felület kifestését, ezzel részévé válik az egész együttes ikonográfiai programjának.

A két nagyméretű, rózsafüzérek magasba emelő angyallal záruló mennyei kar alatt a falkép földi zónája kezdődik. A márványt imitáló, festett lábazatra helyezett három lépcsőfokból álló emelvény köti össze a karzat ablakával két részre osztott kompozíciót, amelyet kétoldalt a boltozatig felnyúló, széles pilaszterek zárnak le. Ennek a festett építészeti elemnek a középrészén kigyóznak át Padányi mondatszalagjai: „ISTAE FABRICAE A MARTINO / PRAESVLE DEO SACRA”.¹⁰ A leckeoldalon, a pilaszter előtt, egy Szentháromság-émlékmű is áll.¹¹

A leckeoldalon felsorakozó férfiak, akiket tradicionálisan Padányi Bíró Márton püspök udvarának szoktak tekinteni, mozdulataikkal vagy tekintetükkel mind a középtengely felé szerkesztettek. A karzaton állóra néznek, és bár imára kulcsolják kezüket, nem tartanak kapcsolatot az égi zónával. A karzatablak mellett a lépcsős emelvény térben előreugrik, és ennek tetején, egy faragott díszítésű imaszámoly mögött, fehér, aranyujtásos ruhában, prémes mentében egy középkorú, bajszos férfi térdepel, aki Zala megye leghatalmasabb földesurával, Festetics Kristóffal azonosítható. Háta mögött négy reverendás, fején pileolust viselő pap sorakozik fel, kitöltve a falfelületet Padányi Bíró Mártonnak szintén térdeplő mögött elhelyezett alakjáig. Az őszbe forduló hajjal és bajusszal megfestett főpap teljes püspöki ornátust visel, csipkés karinggel, mocétummal, mellkeresztel. Intarziával díszített térdeplőjén aranyszínű, vörös mintával díszített brokátanyagot vetettek át, a számoly tetejére még egy becsukott könyvet helyeztek el, mögötte vörös anyaggal kárpitozott karosszék áll, jelezve, hogy csak most állt fel és térdelt le.

Padányi Bíró Márton alakja mögött rendezetlenül, de megközelítőleg négy sorban térdepelnek és állnak környezetének nemesurai, valamint a templom falképeinek festője, Maulbertsch. Az emelvény első lépcsőfokán, a püspökhöz legközelebb ereszkedett fél térdre, bécsi ízlés szerint készült ruházata eltér a többi nemes magyar viseletétől. Az egymás fölé helyezett magyar nemesi társaság középpontjában álló nemesúr az egyetlen a képen, aki nem imádkozik, hanem kezeit keresztezi a melle előtt. Elöl lévő kezével rózsafüzért mutat a nézőnek, a másikban gömbben végződő bot mellett kék szalagot tart.¹² Összesen tizenkét magyar nemesúr alkotja a püspök mögött felsorakozott csoportot; ehhez csatlakozik még a festő, a négy pap, és tőlük kissé elkülönülve, a csoport jobb szélén, Festetics Kristóf.

¹⁰ A mondatszalag az orgonakarzat 2012-es felállványozása előtt nem volt látható. Lásd HÁRIS 2009. i. m. 13.

¹¹ A Szentháromság-oszlop ábrázolása hasonlít a Padányi Bíró Márton által 1755-ben felállíttatott, Lentiben lévő Szentháromság-oszlopra, annak ívháromszögére szerkesztett alaprajzára. A Lentiben található oszlopon azonban csak a gúla tetején lévő Szentháromság-szobor látható, más figurális rész nem díszíti.

¹² Sajnos a kép kopottsága miatt nem dönthető el, hogy a férfi kezében lévő rózsafüzér lehet-e az a sajátos rózsafüzér, amelyet Padányi kívánt meg társulatának tagjaitól, amely a Szentháromság tiszteletére csak három tizedből áll, és ezt olvasva kell elmondani az általa a Szentháromság tiszteletére összeállított imádságot, a „szentest”. A férfi azonosítása egyelőre nem sikerült, a püspök környezete és a Zala megyei tisztikar adatai Inkey Boldizsár személyére utalnak. Róla lásd KOSTYÁL László: Nagykanizsa művelődéstörténete (1690–1849). In: *Nagykanizsa. Városi monográfia*. II. Szerk. LENDVAI Anna–RÓZSA Miklós. Nagykanizsa, Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2006. 352–354.

Az evangéliumi oldalon a festett lépcsős emelvény tetejét bábos korlát zárja le. A korlát előtt, amely mintha áldoztatórács lenne, hattagú csoport térdepel – talán egy család férfi és fiú tagjai –, a karzat hátfalának középtengelye felé fordulva. A csoportból az első lépcsőfokon térdeplő, piros ruhás, fekete csizmás, barna, bajusztalan ifjú az egyetlen ezen az oldalon, akinek arcvonásai portré jellegűek.¹³ A térdeplő csoport felett középpűt, a legfelső lépcsőfokon, de még a korlát előtt, díszruhába öltözött, imádkozó hölgy áll – talán a család női tagja –, hajában gyöngyös koszorúval, nyakán sötétkék szalagra helyezett násfával. A bábos korlát mögött imádkozó nők és egy gyermek egymás fölött, két sorban, laza kapcsolati rendszerben elhelyezett mozgalmas csoportja jelenik meg. A tizenöt női alakot imára kulcsolódó kezükön kívül viseletük köti össze és teszi őket közösséggé. Világos tónusú, ünnepi ruházatuk jellegzetes eleme a sötétkék szalag. A fiatalok ezt homlokukon pántként viselik, a középkorúaknak a nyakán jelenik meg, amelyre jellemzően keresztet helyeztek, egy esetben a ruha kézelőjénél háromszög alakzatban tűnik fel ez a szín. Az idősebbeknél a nyakon lévő szalag mellett még megtalálható a sötétkék mint a fejükön viselt kendő színe. A korlát előtti és mögötti csoportot középpűt, a mellvéden ülő gyermek kapcsolja össze.

Az orgonakarzat alsó, földi zónájának elemzése számos kérdést vet fel. Leegyszerűsítendő-e a földi zónában lévő alakok meghatározása Padányi Bíró Márton udvartartására? Leegyszerűsíthető-e a csoport szétválasztása női és férfi oldalra? Van-e jelentése a nők viseletében állandóan, a férfiaknál időnként jelen lévő kék szalagoknak? A leckeoldalon lévő férfiak csoportjában, centrálisan elhelyezkedő férfinak a rózsafüzért és a kék szalagot felmutató mozdulata, a két tárgy együttes megjelenése megengedi azt a hipotézist, hogy a szalagot a Szentháromság-társulathoz tartozás jelképezésének tekintjük. Természetesen nem véletlen a kék szín, amely a tisztaságot, a hűséget szimbolizálja, de mindenekelőtt a kék az angyalok színe, akik rendületlenül dicsérik Istent. A veszprémi püspök különösen figyelt kultuszának külsőségeire. Ismerjük rendelkezését arról, hogy a plébániáknak szabályozott méretű Szentháromság-szobrokat kellett beszerezniük. Ezek közül a körmeneti Szentháromság-szobrot vivő négy ifjúnak meghatározta ruházatát; ennek színeiben a Szentháromságot kellett megjelenítenie. Fehér köntöst viseltek, amelyet kék övvel fogtak át, mellükön pedig vörös kereszt volt, és a szobrot hordozó rudak is e három színre voltak festve.¹⁴ Padányi egész egyházmegyéjét a Szentháromság-társulat tagjának nyilvánította,¹⁵ azonban feltételezhető, hogy környezetében léteztek társadalmi hovatartozás alapján szerveződött konfraternitások is.¹⁶ A kék szalag köti össze az orgonakarzat földi zónájának két oldalát, ahol nem csupán a megyei előkelőségek sorakoznak fel, hanem egyben a Szentháromság-társulathoz csatlakozók is.¹⁷

¹³ A figura portré jellege, festéstechnikája jelentősen eltér környezetétől, de ugyancsak freskó technikával készült és jelenlegi, tisztítás nélküli állapotában nem tűnik másodlagosnak a többi figurához képest. Minden bizonnyal a képpel egy időben készült műhelymunka.

¹⁴ HORNIG Károly: *Padányi Bíró Márton naplója. Fügelékül Bironak Rómába tett két jelentése 1752 és 1757-ből.* Veszprém, Egyházmegyei Nyomda, 1903. (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez, 2.) 353. Idézi: JUHÁSZ Miklós: Magyarországi konfraternitások a barokk korban. *Magyar Szemle*, 58. 1944. 161–169: 167.

¹⁵ PADÁNYI 1756. i. m. 26.

¹⁶ Lásd a kultusz gyökerét adó budai Szentháromság-társulat összetételét, amelynek létrejöttékor, 1725-ben Padányi mondta az ünnepi prédikációt. [PADÁNYI] BÍRÓ Márton: *Feneketlen és ki meríthetetlen mélységű Isteni titkoknak Kis-Oskoláia [...]*. Nyomtatott Budán, Nottenstein János György által, 1728. Esztendőben.

¹⁷ Feltételezhető, hogy a Sümegyen dolgozó Maulbertsch belépett a Szentháromság-társulathoz, ahogyan Székesfehérvárott is csatlakozott a skapuláré-társulathoz. SMOHAY András: Franz Anton Maulbertsch művei Székesfehérvárott. In: *Késő barokk impressziók. Franz Anton Maulbertsch (1724–1796). Josef Winterhalter (1743–1807).* Szerk. JAVOR Anna–LUBOMÍR SLAVÍČEK. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2009. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2009/7.) 31–45: 34.

A társulati tagság egységesnek tűnő tematikája ellenére a lecke- és az evangéliumi oldal festészeti megoldásai jelentősen eltérnek egymástól. Az erőteljesen megkopott evangéliumi oldalt perspektivikus ábrázolásában jól megoldott, laza csoportfűzésű kompozíciós egység és egyenletes, magas szintű festészeti minőség jellemzi. Ezzel szemben a leckeoldalon a kompozíciós káosz az uralkodó; a térbeliség megjelenítésének ábrázolási problémái, valamint eltérő (alacsonyabb) színvonal jellemzi. Mindez nemcsak az evangéliumi oldallal való összehasonlításra igaz, hanem magán a képen belül is eltérő képalkotási színvonal figyelhető meg. A szakirodalom egységes abban, hogy a sümegi karzat falképeit nem Maulbertsch festette, hanem inkább segédei, elsősorban Andreas Brugger lehet a mesterük.¹⁸ A szakirodalom eddig csak a férfiak portréit ismerte és ismertette, az orgonakarzat teljes kifestéséről azonban nem lehet ilyen általánosságban fogalmazni. A templom egészének kifestése esetében sem olyan egyszerű helyzet, hogy egy-egy kép mestereiről „Maulbertsch és műhelye” vagy „Maulbertsch műhelye” megfogalmazásokkal lehessen nyilatkozni.¹⁹ Sümegen bizonyos, hogy egy adott kompozíción belül (és itt csak a figurális ábrázolásokról van szó) is jelentős eltérések vannak. Egyes figurákról feltételezhető, hogy nem Maulbertsch saját kezű munkái, azonban a kép teljes egészét tekintve nem lehetne elvitatni a mestertől sem az *inveniót*, sem az *attribúciót*. A sümegi orgonakarzat boltozatát és hátfalát Maulbertsch művének kell tekinteni (természetesen a műhellyel együtt), kivéve a leckeoldalon felsorakozó férfiak csoportját. A nemesurak portréinak megalkotásakor szinte bizonyos, hogy nem volt jelen. A kiváló portréfestőként is ismert Andreas Brugger szerzősége csak részben képzelhető el, mivel a portrék megoldásai is változó színvonalúak, és Brugger későbbi publikált művei lényegesen kvalitásosabb alkotások, mint a sümegi portrék. Több festő személye is felmerülhet, és fel lehetne tenni a műhelymunka jelen esetben abszurditást súroló kérdését, hogy Bruggernek – vagy a portrékat készítő más mesternek, talán J. Pöckelnek – voltak-e saját segédei a portréknál, vagy Maulbertsch segédei megegyeznek-e Brugger segédeivel.

A sümegi orgonakarzat ikonográfiai koncepciója, befejezve a templom egészén végigvonuló programot, magának a Szentháromságnak dicsőítése volt az égi és földi karok által. Feltételezhető, hogy az eredeti elképzelésben nem szerepelt konkrét személyeknek, csupán az egész egyházmegyét szimbolizáló társulatnak a megjelenítése. Így készült el a falkép evangéliumi oldala, ahol festői lazaságú, mozgalmasságú csoportban vesznek részt a nők az imádatban. (És talán a szentélyrekesztő korlát mögötti család épp most csatlakozik hozzájuk.) A falkép elkészülte, de inkább készülése közben megváltozott a koncepció. A mecénás, valamint a Zala megyei nemesesség vizuálisan is meg kívánt jelenni. A leckeoldali, általában a férfiakat jelképező társaság lassan átalakult konkrét személyekké és a csoport a festés alatt is folyamatosan nőtt, zavarossá vált. Freskós vakolatuk elkülönül a felette lévő képtől, ez jól látható a Festetics Kristóf feje fölötti angyal lábának vakolatváltásában. A férfiak fejei külön portréként megfestettek, amelyhez

¹⁸ Haberditzl Wolfgang Koepp munkáinak tartotta. Franz Martin HABERDITZL: *Franz Anton Maulbertsch (1724–1796)*. [2. Aufl.] Wien, Brandstätter, 2006. 118; M. Dachs inkább Andreas Brugger kérdőjeles munkájának véli. Monika DACHS: *Der Maler Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) als Künstlerischer Unternehmer*. In: *Reiselust & Kunstgenuss. Barockes Böhmen, Mähren und Österreich*. Hrsg. von Friedrich POLLEROSS. Petersburg, Michael Imhof Verlag, 2004. 202–203, Abb. 1; M. Krapf Maulbertsch műhelyének munkájaként azonosítja a festő portréját: Michael KRAPF: *Zum Problem des sogenannten Selbstporträits im Œuvre von Franz Anton Maulbertsch: noch einmal überdacht*. In: *Franz Anton Maulbertsch. Ein Mann von Genie*. Hrsg. von Agnes HUSSLEIN-ARCO–Michael KRAPF. Ausstellungskatalog. Wien, Österreichische Galerie Belvedere, 2009. (Meisterwerke im Fokus.) 12. Abb. 3. Újabban Pöckel neve került elő: TÓTH Zsuzsanna: *Maulbertsch ismeretlen festőtársa Nyugat-Dunántúlon: Johannes Pöckel nyomában Szécsiszigeten, Sümegen, Balatonkeresztúron és Segesden. Művészettörténeti Értesítő*, 56, 2007, 2. 267–280.

¹⁹ Lásd legutóbbi bécsi kiállításának katalógusát: *Ein Mann von Genie* 2009. i. m. 13, 54, 60.

elképzhető, hogy a helyszínen ültek modellt.²⁰ Ez alól talán a legfelső sorban álló, kackiás bajszú férfi az egyedüli kivétel, amelyet még az eredeti koncepció részének lehet tekinteni, amikor hasonlóan a másik, evangéliumi oldalhoz, itt is csak a társulat egészét, annak férfi tagjait akarták szimbolizálni, konkrét személyek nélkül. Az evangéliumi oldalon ennek épp az ellenkezője figyelhető meg: egy alak van, a piros ruhás fiatal férfi, aki kilóg a kompozícióból és a festészeti nívóból, és biztosra vehető, hogy nem volt része az eredeti kompozíciónak.

Végezetül szembesülni kell azzal a kérdéssel, hogy milyen lehetett a földi zóna eredeti, teljes kompozíciója. Az orgonakarzat hátfalát középtengelyben két részre bontja a karzat félköríves záradékú ablaka, azonban ez az ablak – a helyszíni megfigyelések alapján – egy későbbi nagyobbítás eredménye. Eredetileg itt is csak egy körablak törte át a falat.²¹ Jelenlegi formája, meghosszabbítása egy építés utáni módosítás eredménye, és ez az átalakítás nem sokkal a falképek elkészülése után, de még 1799 előtt történhetett.²² Ezzel a földi zóna középtengelyében olyan hiányt okoztak, amely örök kérdőjel marad annak ikonográfiai programjában. Az Oltáriszentséget képzelhetjük el ezen a helyen, mivel a püspök rendelkezése szerint mise alatt a hívek akkor mondják az angyali olvasót, „amíg az Oltári Szentség kitéteik”.²³ A Szentháromság-társulatokban a nők és a férfiak által felváltva imádkozott, hét részből álló könyörgés füzére révén kaphatna igazi értelmet az orgonakarzat mondatszalgaja, miszerint a Szentháromság folytonos földi imádata a *Szentséges Isten főpapjának, Mártonnak a műve*.

²⁰ Szinte minden fejnél megfigyelhető, hogy a testtől elkülönülve, újravakolt felületre festették, *al fresco*.

²¹ A sümegi templomban az eredeti építészeti koncepció szerint csak körablakok voltak, ezzel is a Szentháromságot szimbolizálva. A szentély körablakainak átalakításáról lásd HÁRIS 2009. i. m. 26, 38. jegyzet.

²² Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a nagyobbítás összefügghet a templom orgonájának 1761-es felállításával. Mestere, Janecsek (Ganecsek) Károly pozsonyi orgonás volt. Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár M. Pfeiffer II/14. 20. p. Köszönöm a levéltár munkatársainak, Karlovsky Balázsnak és Varga Tibornak mostani és korábbi szíves segítségét.

²³ PADÁNYI 1756. i. m. 23.